

Veera Haaranen

HÄPEÄ SOSIAALITYÖSSÄ

Häpeän tunteen ohittaminen lisää häpeää

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
toukokuu 2021

TIIVISTELMÄ

Veera Haaranen: Häpeä sosiaalityössä
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Sosiaalityön tutkinto-ohjelma
toukokuu 2021

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen häpeää sosiaalityön kontekstissa. Laadullisen review - tutkimuksen avulla selvitan, mitkä tekijät sosiaalityön asiakkuudessa tuottavat häpeää. Aluksi avaan häpeän käsitettä: mitä häpeä on, mitä se aiheuttaa ja kuinka siitä voi päästä eroon. Häpeä on perustavanlaatuisen, kipeä tunne, joka pahimmillaan riistä ihmiseltä oikeuden olemassaoloon.

Tarkastelen häpeän tunnetta myös sosiaalityön kontekstissa ja selvitan, kuuluvatko tunteet ja niiden käsittely sosiaalityöhön vai ei. Tunteiden ohittamisella voi olla auttamissuhteen ja asiakkaan hyvinvoinnin kannalta tuhoisia seurakusia. Näyttää siltä, että juuri ohitetuksi tuleminen on häpeän ytimessä. Tämän kandidaatintutkielman tavoitteena on lisätä tietoisuutta niistä tekijöistä, jotka tuottavat häpeää sosiaalityön asiakkaille, jotta käytännön sosiaalityössä voitaisiin toimia aktiivisesti häpeän kahleiden purkajina. Häpeästä voi päästä irti vain kohtaamalla tunne ja puhumalla siitä.

Aineiston analysoinnin perusteella löysin neljä pääteemaa, jotka kiteyttävät häpeää tuottavat tekijät sosiaalityön asiakkuudessa: stereotypiat asiakkuudesta, asiakkaiden riippuvuus muista ihmisistä, yksilön vastuun korostaminen sekä ohitetuksi tuleminen. Huolestuttavaa on, että myös sosiaalityöntekijät lisäävät asiakkaiden häpeää jossain määrin. Sosiaalityöntekijät tarvitsisivat enemmän tunnetaitoja työssään. Tunnepuheen kuuntelu, jossa hankaliakaan tunteita, kuten häpeää, ei ohiteta, tulisi sisällyttää sosiaalityön työmenetelmiin. On ensiarvoisen tärkeää, että asiakas kokee tulleen kohdatuksi. Tunteiden ohittaminen lisää asiakkaiden kokemaa häpeää.

Avainsanat: häpeä, stigma, sosiaalityö

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	4
2 Mitä häpeä on?	5
2.1 Häpeän suhde muihin tunteisiin.....	6
2.2 Mitä häpeästä seuraa?	7
3 Häpeä sosiaalityön kontekstissa.....	9
3.1 Tunteiden merkitys sosiaalityön kannalta.....	10
3.2 Marginaalissa elävien osallisuus	11
4 Tutkimuksen toteutus.....	14
4.1 Tutkimuskysymys ja tutkimusmenetelmä.....	14
4.2 Aineisto ja aineiston analyysimenetelmä.....	15
5 Tulokset: mitkä tekijät sosiaalityössä aiheuttavat häpeää.....	16
5.1 Stereotypiat asiakkuudesta.....	17
5.2 Riippuvuus muista ihmisistä	19
5.3 Yksilön vastuun korostaminen.....	20
5.4 Näkymättömyys ja ohitetuksi tuleminen.....	21
6 Johtopäätökset ja pohdintaa	22
Lähteet.....	25
Liite 1	28

1 Johdanto

Häpeää on kaikkialla, eikä kukaan meistä välty kokemasta sitä. Häpeä on perustavanlaatuinen ja kipeä tunne, joka pahimmillaan saa ihmisen kyseenalaistamaan oman olemassaolonsa oikeutuksen. Häpeän on havaittu olevan useiden mielenterveydenhäiriöiden taustalla. Häpeän alkuperäinen tarkoitus on kuitenkin suojata ihmistä. (Malinen 2005, 87–88.)

Maailma on muuttunut yhä yksilökeskeisemmäksi ja yksilön vastuuta omasta elämästään korostetaan monessa kontekstissa. Siitä huolimatta maailma on edelleen yhteisöllisempi kuin ehkä tajuammekaan. Kukaan ei pärjäisi elämästään aivan yksin. Tarvitsemme muita ihmisiä ympärillemme. Emme elä tyhjiössä vaan kaikki vaikuttaa kaikkeen. Ihminen on pohjimmiltaan sosiaalinen eläin. Suurin osa tunteistamme ja kokemuksistamme syntyy vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin ja maailmaan. Myös häpeä on sosiaalisesti rakentunut tunne. (Kujala 2020, 14.) Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen erityisesti sosiaalityön asiakkaiden kokemaa häpeää.

Kiinnostus aihetta kohtaan heräsi ollessani käytännön opetuksessa Tampereen kaupungin aikuissosiaalityössä. Sosiaalityöntekijän kanssa keskustellessa asiakkaat toivat usein esiin muiden tahojen tuottamaa negatiivista leimaamista. Mielenkiintoista oli myös huomata, kuinka asiakkaat epäsuorasti hakivat sosiaalityöntekijältä hyväksyntää ja validointia heidän kokemalleen negatiiviselle leimaamiselle ja häpeän kokemuksille. Asiakkaat tuntuivat saavan voimaa siitä, kun sosiaalityöntekijä sanoitti sen, että heitä kohtaan on toimittu väärin.

Sosiaalityöllä on siis valtaa olla rikkomassa häpeän kahleita. Niiden aktiivinen rikkominen kuitenkin vaatii tietoisuutta siitä, mitkä tekijät häpeää tuottavat. Monet sosiaalityön asiakkaat kokevat olevansa ulkopuolisia suhteessa yhteiskuntaan. Kumpuaako sosiaalityön asiakkuus juuri tuosta ulkopuolisuudesta vai voiko olla niin, että juuri asiakkuus aiheuttaisi ulkopuolisuutta ja häpeää? Jos pystyttäisiin nimeämään tekijät sosiaalityön asiakkaiden kokeman häpeän takana, pystyttäisiin niihin tehokkaammin vaikuttamaan ja vähentämään sosiaalityön asiakkaiden kokemaa häpeää ja lievittämään sosiaalityön stigmaa. Useimmiten ihmiset eivät halua puhua häpeästä, koska se on niin syvä ja perustavanlaatuisen kipeä tunne. Mutta mitä vähemmän puhumme häpeästä ja häpeää aiheuttavista tekijöistä sitä enemmän koemme ja tunnemme häpeää. Häpeä kasvaa piilossa ja vähenee vain, kun asioista puhutaan niiden oikeilla nimillä. Häpeän tunnetta voidaan lievittää kohtaamalla häpeä ja sitä aiheuttavat tekijät. (Malinen 2010, 7.)

Tässä tutkielmassa tulen tarkastelemaan häpeää sosiaalityön kontekstissa. Aluksi avaan häpeän käsitettä: mitä häpeä oikeastaan on, minkälaisia seurauksia sillä on ja kuinka siitä voi päästä eroon. Häpeän on perustavanlaatuinen, kipeä tunne, joka pahimmillaan riistää ihmiseltä oikeuden olemassaoloon. Tarkastelen häpeän tunnetta myös sosiaalityön kontekstissa. Kuuluvatko tunteet ja niiden käsittely sosiaalityöhön vai ei? Mitä tapahtuu, jos asiakkaan tunteet ohitetaan? Tunteiden ohittaminen sisältää myös häpeän ohittamista ja samalla se estää myös kohtaamasta ihmistä kokonaisvaltaisena olentona. On eriäviä mielipiteitä siitä, kuuluuko tunnettyö sosiaalityöhön ja missä menee tunnettyön ja terapiatyön välinen raja. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että ihmisen perustarpeisiin kuuluu hyväksytyksi ja kohdatuksi tuleminen tarve. Aineistoni pohjalta tulen myös tarkastelemaan, mitkä tekijät asiakkaiden kokemusten ja kertomusten mukaan tuottavat häpeää sosiaalityön kontekstissa. Näyttää siltä, että juuri ohitetuksi tuleminen on häpeän ytimessä.

2 Mitä häpeä on?

Ihmiset tuntevat häpeää kaikkialla maailmassa, mutta se, mitä ja miten hävetään, vaihtelee ajallisesti ja paikallisesti (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 7). Vaikka häpeä koskettaa jollain tapaa kaikkia ihmisiä, on sen tunnistaminen usein hyvin vaikeaa; häpeää itsessään hävetään, sitä piilotellaan eikä siitä usein edes puhuta sen omalla nimellä. Häpeä on sekä yksityinen että universaali tunne: sitä ei haluta jakaa muiden kanssa, vaikka kaikki kokevat joskus häpeää. (Brown 2018, 125.) Häpeätutkija Malisen (2010, 7) mukaan häpeä kuuluu jokaisen ihmisen elämään. Merkittävää on se, kuinka häpeä tunnistetaan ja tunnustetaan, jottei se muodostuisi elämää kahlitsevaksi.

Ihmisillä on perustavanlaatuinen tarve tulla nähdyksi ja kohdatuksi juuri sellaisina kuin he ovat. Ihmiset tarvitsevat kokemusta siitä, että heidän olemassaolollaan on merkitystä muille ja että heillä on oikeus olla olemassa. Olemassa olemisen oikeutus on siis yhteydessä muiden ihmisten näkemyksiin yksilöstä. Erilaisilla yhteisöillä on erilaisia sääntöjä ja näkemyksiä siitä, minkälainen toiminta ja oleminen on hyväksyttävää. (Törrönen 2016, 52.) Häpeä on sosiaalisesti rakentunut tunne. Häpeä pohjautuu ulkopuolelle jäämisen pelkoon (fear of disconnection). Pelkäämme, että meissä on jotakin sellaista, josta muut tietäessään ajattelisivat, ettemme ole yhteyden arvoisia. Häpeä on kokemus siitä, ettei ole riittävä tai kelpaa sellaisenaan kuin on. Samaan aikaan ihmisillä on syvä tarve kokea yhteyttä muiden ihmisten kanssa, mutta häpeä ja pelko estävät tavoittelemasta tuota syvää yhteyttä. (Brown 2018, 120.) Kun häpeä on sisäistettyä, siitä tulee osa ihmistä: se määrittää mitä ihminen on ja mitä hän voi olla. Häpeä on vakava identiteettivaurio. Se vahingoittaa ihmisen luottamusta siihen, että muut ihmiset näkevät hänet ja vie uskon siihen, että muut arvostavat yksilöä,

vaikka he näkisivätkin hänen todellisen olemuksensa. (Frost 2016, 435.) Kokemus siitä, ettei jokin yhteisö hyväksy yksilöä voi merkittävästi vähentää hänen henkilökohtaista hyvinvointiaan (Törrönen 2016, 52). Mitä tapahtuukaan yksilön hyvinvoinnille, kun koko muu yhteiskunta tuntuu olevan häntä ja hänen olemustaan vastaan?

2.1 Häpeän suhde muihin tunteisiin

Arkiajattelullemme on tyypillistä ryhmitellä tunteet kahteen ryhmään, positiivisiin ja negatiivisiin tunteisiin. Tyypillisesti positiivisia ovat ne tunteet, jotka koetaan säilyttämisen ja tavoittelemisen arvoisina ja negatiivisiin tunteisiin puolestaan liitetään niiden välttely ja poissulkemisen ajatus. (Uusitalo 2006, 108.) Tästä näkökulmasta esimerkiksi häpeä ja syyllisyys nähdään negatiivisina tunteina. Sekä häpeän että syyllisyyden taustalta on kuitenkin löydettävissä myönteinen ulottuvuus: niiden molempien tarkoituksena on suojella ihmistä. Voidaan sanoa, että ilman syyllisyyttä ja häpeää ihminen olisi vain tarpeidensa ja viettiensä varassa elävä, vastuuta tuntematon eläin. (Uusitalo 2006, 110.) Tällöin ihmisellä ei olisi tarvetta kontrolloida tai muuttaa oma käyttäytymistään, eikä mikään käyttäytyminen olisi väärin. Kujalan (2020, 20) mukaan häpeä on ihmislajin kannalta jopa tärkein sosiaalinen tunne; yhteiskunnan toiminnan kannalta on välttämätöntä, että osaamme pohtia, mitä muut meistä ajattelevat ja miten toimintamme vaikuttaa muihin. Siitä huolimatta häpeä liitetään useimmiten inhimilliseen heikkouteen ja avuttomuuteen, mikä tekee siitä vaikean tunnistaa ja tunnustaa (Uusitalo 2006, 108).

Tutkimuksissa on havaittu, että häpeää ja syyllisyyttä tunnetaan usein samaan aikaan (Malinen 2010, 12). Vaikka häpeä ja syyllisyys usein yhdistetäänkin toisiinsa, ovat ne kaksi eri tunnetta. Häpeän ja syyllisyyden erottaa toisistaan se, että syyllisyys kohdistuu ihmisen toimintaan, konkreettisiin tekoihin tai tekemättä jättämisiin, kun taas häpeä kohdistuu ihmisen syvimpään olemukseen, siihen mitä ihminen on (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 8). Syyllisyyden tunne kytkeytyy ihmisen sisäistämiin moraalisiin vaatimuksiin hyvästä ja oikeasta. Syyllisyyttä vastaan voi puolustautua tai tekoa voi vähintään pyrkiä selittämään ja näin vähentää syyllisyyden taakka. Häpeä puolestaan on tunne siitä, ettei ihminen saavuta hyväksytyksi tulemisen kannalta välttämättömiä tavoitteita. (Malinen 2010, 16.) Vaikka häpeä kohdistuukin yksilön persoonaan ja sisimpään olemukseen, syntyy se aina sosiaalisissa suhteissa ja sosiaalisen merkityksenannon seurauksena. Häpeä on voimakkaasti yhteydessä yhteisön ja yhteiskunnan normaalius-poikkeavuus-akseliin: yksilöä peilataan yhteisölliseen normaaliin, josta poikkeaminen aiheuttaa häpeää. (Oinas 2011, 155.) Häpeästä tekee haastavan tunteen se, että sen syntymiseksi riittää todellinen tai kuviteltu yleisö. Tunne herää, kun

ihminen tietää, kuvittelee, arvelee, luulee tai edes pelkää, ettei hän täytyä niitä vaatimuksia, joita ympäristö häneen kohdistaa. (Uusitalo 2006, 110–111.) Häpeä helpottaa vasta kun ihminen tunnistaa tunteen ja tunnustaa edes itselleen kantavansa häpeää (Malinen 2010, 7).

Usein häpeän taustalla on stigma. Stigmaa aiheuttaa se, kun henkilöllä on tai uskotaan olevan jokin sellainen ominaisuus, joka tekee hänestä vähemmän toivottavan. Stigma johtaa ihmisen sosiaalisen identiteetin väheksyntään, eikä stigmaa kantavaa ihmistä nähdä kelvollisena täysvaltaiseen osallisuuteen. (Baumberg 2015, 182; Jun 2019, 5). Stigma voi olla henkilön oma tunne siitä, että hänellä on jokin sellainen ominaisuus, joka johtaa väheksytyyn identiteettiin (personal stigma) tai ulkopäin tulevaa stigmatisointia, jolloin yhteiskunta ja muut ihmiset määrittelee tietyn ominaisuuden ei-toivotuksi. (Baumberg 2015, 183.) Useimmiten stigma on ulkopuolelta tulevaa epäkelvoksi määrittelyä. Sisäistetty stigma ilmenee häpeän tunteena (Jun 2019,1). Sosiaalityön asiakkuuteen ja sosiaaliavustuksien nostamiseen liittyvän stigman ja häpeän juuret voidaan nähdä olevan vastavuoroisuuden normissa ja toisaalta uusliberalistisissa arvoissa. Vastavuoroisuudessa keskeistä on, että lahjaan vastataan aina saman arvoisella vastalahjalla. Vastavuoroisuuden näkökulmasta sosiaalinen rangaistus seuraa siitä, jos ei pysty vastavuoroisesti vastaamaan saatuun lahjaan. (Karisto 2016, 29.) Tästä näkökulmasta sosiaaliavustukset voidaan nähdä lahjana, johon asiakas ei pysty vastavuoroisesti vastaamaan, mikä puolestaan tuottaa stigmaa ja häpeää. Stigman suuruus riippuu siitä, nähdäänkö henkilön ansaitsevan nostamansa etuus vai ei. (Baumberg 2015, 183.) Ihmisen ansaitsevuutta nostaa etuuksia määrittää se, nähdäänkö hänen todella tarvitsevan etua, onko hän itse vastuussa omasta tilanteestaan ja onko hän aidosti kiitollinen saamastaan avustuksesta. (Baumberg 2015, 183.) Toisaalta vallitsevat uusliberalistiset arvot korostavat yksilön vastuuta omasta elämästään. Tästä näkökulmasta esimerkiksi köyhyys ja työttömyys nähdään suorana seurauksena yksilön henkilökohtaisesta huonosta riskienhallinta taidosta ja huonojen valintojen tekemisestä. Koska köyhyys nähdään yksilön omana syynä, ei hänen myöskään ajatella ansaitsevan sosiaaliavustuksia ja tällöin etuuksien nostaminen nähdään häpeällisenä. (Jun 2019, 1–2.)

2.2 Mitä häpeästä seuraa?

Psykologisesti ja fysiologisesti häpeä muistuttaa pelkoa; tunne lamauttaa otsalohkon ja herättää ihmisessä pakene tai taistele -reaktion (Kujala 2020, 16). Häpeän tunne voi aiheuttaa ihmisessä fyysisiä reaktioita: se voi näkyä ulospäin esimerkiksi punastumisena, jähmettymisenä, katsekontaktin välttelemisenä ja katseen laskemisena maahan. Yksilö voi itse myös tuntea häpeän fyysisenä kipuna kuten puristuksena rinnassa tai kurkussa. Häpeä saa ihmisen hikoilemaan. Häpeän kokemus voi

aiheuttaa myös niin voimakasta ahdistusta, että ihminen kätkeytyy sikiöasentoon. Häpeän aiheuttamat fyysiset reaktiot ruokkivat häpeää entisestään: häpeäntunne voimistuu, kun sen fyysiset merkit ovat selvästi toisten havaittavissa. (Malinen 2010, 18.) Tutkimuksissa on myös havaittu häpeän olevan yhteydessä moniin mielenterveyden häiriöihin. Sen on tunnistettu voivan aiheuttaa ihmisille muun muassa masennusta, paniikki- ja syömishäiriöitä sekä itsetuhoisuutta. Usein mielenterveyden häiriöt myös aiheuttavat tai lisäävät yksilön kokemaa häpeää entisestään. (Malinen 2010, 168.)

Koska häpeä on niin epämiellyttävä ja kipeä tunne, ihminen pyrkii monin eri tavoin torjumaan ja välttämään sitä. Tunnetta voi yrittää torjua vetäytymällä, välttelemällä siihen liittyviä asioita ja tilanteita, hyökkäämällä ja syyllistämällä sekä itseä että muita. (Malinen 2010, 142.) Häpeä usein ikään kuin piiloutuu syyllisyyden ja muiden tunteiden taakse. Sitä pyritään niin voimakkaasti tietoisesti ja tiedostamatta piilottamaan, että esimerkiksi haastattelututkimuksissa ihmiset erittäin harvoin käyttävät häpeä-sanaa puhuessaan häpeästä. Häpeä-sanan sijasta käytetään muun muassa termejä riittämättömyys, kelpaamattomuus, huonommuus, alemmuus, mitättömyys, voimattomuus ja pienuus. (Malinen 2010, 16.) Häpeästä tekee vaikeasti tavoitettavan myös se, että monet ihmiset häpeävät häpeäänsä ja siksi yrittävät piilotella sitä (Uusitalo 2006, 112–116). Häpeän torjuminen ja välttäminen eivät ole kovin tehokkaita välineitä häpeän poistamiseen. Jos tuo tunne vain painetaan pois tietoisuudesta ja mielestä, se ei katoa minnekään vaan pysyy alitajunnassa ja nousee taas hetken kulutta pintaan. (Malinen 2010, 142.)

Häpeän tutkiminen voi olla haastavaa tunteen aron luonteen vuoksi: sitä pyritään kaikin mahdollisin tavoin piilottelemaan ja siitä käytetään usein kiertoilmauksia. Ihmiset myös näkevät häpeän eri tavoin ja se vaikuttaa myös siihen, miten siitä kerrotaan. ”Joku kertoo pienellä äänellä pieniä julmia tarinoita. Toinen taas kertoo jatkuvasta kärsimyksestä ja mitätöimisestä” (Eronen 2003, 9). Häpeää tunteva ihminen pyrkii piilottamaan häpeänsä muilta kaikin tavoin. Usein häpeää on kuitenkin niin vaikea piilottaa, että ihminen päätyy lopulta piilottamaan itsensä: ihminen tarkoituksellisesti tai tiedostamattaan jättäytyy sen yhteisön ulkopuolelle, joka on aiheuttanut hänessä häpeää. (Malinen 2010, 144.) Silloin kun häpeästä on tullut osa ihmisen minäkuva, osa minuutta, puhutaan sisäistetystä häpeästä. Sisäistettyä häpeää poteva ihminen kokee, ettei hän täytä ”ihmisyyden vähimmäismittaa” eikä ansaitse toisten ihmisten läheisyyttä tai huolenpitoa. Sisäistä häpeää kokeva ihminen ajattelee, että hän ansaitsee toisten ihmisten vähättelyn ja halveksunnan. Sisäistetty häpeä on niin voimakasta, ettei ihmisen tarvitse edes kuulla muiden ihmisten tuomitsevan häntä, sillä hän on jo valmiiksi tuominut itsensä mitättömäksi ja riittämättömäksi. (Malinen 2010, 159.) Häpeä aiheuttaa usein siis kokonaisvaltaista ulkopuolisuutta. Ihmisillä on perustavanlaatuinen tarve kuulua

johonkin itseään suurempaan ryhmään tai yhteisöön, tarve osallisuuteen. Yksilön täytyy kuitenkin itse tunnistaa oma osallisuuden tarpeensa, jotta hän voi itse aktiivisesti toimia sen tyydyttämiseksi. Häpeä voi kuitenkin estää ihmistä tunnistamasta omaa osallisuuden tarvettaan. Voimakasta, kokonaisvaltaista häpeää tunteva ihminen saattaa ajatella, että hän ei ole edes osallisuuden arvoinen tai että muut ihmiset eivät koskaan voi hyväksyä häntä hänen huonommuutensa vuoksi. Häpeä myös saa ihmisen kyseenalaistamaan jopa oman olemassaolonsa oikeutuksen. (Uusitalo 2006, 110–111.)

Häpeä voi pahimmillaan olla todella hajottava ja kipeä tunne, vaikka sen alkuperäinen tarkoitus on suojella ihmistä. Terve häpeä on tarpeellista ja se toimii yhteisöjen kannalta välttämättömänä käyttäytymisen säännöstelijänä. Haitallista häpeästä tulee silloin, kun sitä ei tunnusteta ja tunnusteta ja silloin, kun se muodostuu osaksi ihmisen minuutta. Häpeästä puhuminen voi hetkellisesti lisätä häpeän tunnetta, mutta pitkässä juoksussa vain puhumalla häpeästä ja sitä aiheuttavista tekijöistä voidaan häpeää vähentää. Muita tunteita kipeämmän häpeästä tekee se, että kelpaamattomuuden ja riittämättömyyden tunne kohdistuu ihmisen syvimpään olemukseen ja persoonaan.

3 Häpeä sosiaalityön kontekstissa

Sosiaalityö perustuu vuorovaikutusosaamiseen ja empatiaan. Kuitenkin sosiaalityön teorioissa tunteita ja niiden kohtaamista käsitellään erittäin vähän, jos ollenkaan. Ammatillaisen keskeisenä ominaisuutena pidetään kykyä hillitä ja hallita omia tunteitaan. (Forsberg 2006, 31–33.)

Sosiaalityö on asiakkaan ja työntekijän väliseen vuorovaikutukseen perustuvaa ammatillista auttamistyötä. Juhila (2006) korostaa keskeistä olevan nimenomaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen suhde; sosiaalityö ei ole vain sosiaalityöntekijä lähtöistä muutos- ja auttamistyötä. Hyvinvointivaltion palvelujärjestelmän organisaatioissa (esim. neuvola, lääkäri, sosiaalitoimisto) asioiville ihmisille olennaista on, miten he tulevat kohdatuksi näissä palveluissa. Kokemus kohtaamisen laadusta vaikuttaa suoraan asiakkaan kokemukseen työntekijän ja asiakkaan välisestä suhteesta. (Jokinen 2016, 138.) Hännisen ja Poikelan (2016, 159–160) mukaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen hyvä suhde on auttamistyön perusta. Hyvän suhteen elementtejä ovat muun muassa välittäminen, luottamuksellisuus, hyväksyminen ja jämäkkyys. Sosiaalityöntekijöiltä edellytetään asiakkaan kunnioittamista, aitoutta ja empaattisuutta. Aitous on sitä, että työntekijä kohtaa asiakkaan vertaisena ihmisenä ja on aidosti läsnä tilanteessa. Läsnäolo luo tilaa tunteiden esiin tulolle ja jakamiselle. Asiakkaalle tunteiden purkamisen ja kokemus kuulluksi tulemisesta voi johtaa siihen, että hänen on helpompi vastaan ottaa uutta tietoa ja apua. Hyvälle suhteelle keskeistä on myös se, että

asiakkaalta ei vaadita muuttumista tullakseen hyväksytyksi, vaan hänet hyväksytään sellaisena kuin hän on. (Hänninen & Poikela 2016, 159–160.)

3.1 Tunteiden merkitys sosiaalityön kannalta

Hannele Forsberg on tutkinut tunteita ja tunteiden merkityksiä sosiaalityönä tehtävässä ihmissuhdetyössä. Hän kuvaa sitä, kuinka arkihavaintojen perusteella tunteilla tuntuu olevan suurikin merkitys sosiaalityön työkäytännöissä; työntekijät vuodattavat tunteitaan toisilleen sekä kuvailevat asiakkaidensa tunteita ja kyselevät tunteista asiakkailta. Kuitenkaan sosiaalityötä koskevissa teoriakeskusteluissa tunteita ei juurikaan käsitellä. Forsberg myös toteaa, että asiakkaiden tunteiden prosessointi ei varsinaiset kuulu sosiaalityöntekijöiden työtehtäviin. Hänen mukaansa asiakkaiden tunteiden prosessointi kuuluu terapiatyöhön. (Forsberg 2006, 27–28.) Toisaalta Hänninen ja Poikela (2016, 161) näkevät tunnetyön olevan yksi asiakastyön ulottuvuuksista. Oman käytännön opetuksen aikana havaitsin saman ristiriidan tunteiden käsittelystä sosiaalityössä. Työntekijät pohtivat keskenään sitä, että joutuuko sosiaalityöntekijät tahtomattaankin antamaan asiakkailleen terapeutista tukea ja tekemään kannattelevaa terapeutista työtä, silloin kun asiakkaalla ei esimerkiksi ole varsinaista terapeutista hoitokontaktia. Onkin mielenkiintoista, missä menee terapiatyön ja tunnetyön raja.

Ammatillisuuden kannalta tunteita pidetään usein negatiivisena asiana – ammattilaisen tulisi olla neutraali ja järkiperäinen – mutta oikein suunnattuina tunteet voivatkin olla voimavara! (Forsberg, 2006.) Moderniin asiantuntijuuteen liittyy ideaali siitä, että ammattityöntekijä kykenee pitämään omat (häiritsevät) tunteet taka-alalla ja järjen kontrollissa. Taitavan ammattilaisen tunnuspiirteeksi kiteytyy tunteiden hallitseminen. Työntekijöiden neutraaliuden ja järkiperäisyyden vaatiminen ja painottaminen voivat kuitenkin pahimmassa tapauksessa aiheuttaa sen, että tunteet aletaan nähdä häpeällisenä ja ammatillisena epäonnistumisena. (Forsberg, 2006, 31–33.) Omien tunteiden tiedostaminen ja tunnistaminen on tärkeä taito ihmissuhdetyössä, sillä myös ammattilaiset voivat kokea esimerkiksi häpeää. Sosiaalityöntekijät ovat ihmisiä siinä missä asiakkaatkin: he tuntevat tunteita ja ovat alttiita häpeälle. Kun tarkastellaan sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön asiakkaiden välisiä yhtäläisyyksiä voidaan huomata heillä olevan paljon yhteistä. Sekä sosiaalityöntekijät että sosiaalityön asiakkaat kokevat häpeää ja kaipaavat hyväksyntää. (Frost 2016, 431.) Molemmat ihmisryhmät joutuvat puolustamaan ja taistelemaan oman olemassaolon oikeutuksensa puolesta. Sosiaalityöntekijöiden on aktiivisesti puolustettava omaa ammatillista identiteettiään usein negatiivisesti ja torjuvasti heihin suhtautuvan yhteiskunnan edessä sekä taisteltava oman professionsa

tarpeellisuuden osoittamisen puolesta. (Frost 2016, 441.) Molemmille ryhmille häpeän tunne on sama: kapasiteetti tunnistaa häpeä ja siitä puhumisen vaikeus on sama kaikille. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden häpeä kokemusten välillä on kuitenkin perustavanlaatuisia eroja esimerkiksi suhteessa valtaan, resursseihin ja elämän mahdollisuuksiin. (Frost 2016, 440.)

Tunteiden tunnistaminen ja niiden kohtaaminen on keskeistä vuorovaikutukselle perustuvassa ihmissuhdetyössä. Jos sosiaalityöntekijä ei tunnista ja osaa käsitellä omia tunteitaan, on hänelle todennäköisesti vaikeaa myös kohdata asiakkaan tunteet ammattitaitoisesti. Sosiaalityö ei varsinaisesti ole tunteilla perustuvaa terapiatyötä (Forsberg 2006, 27–28), mutta koska asiakastyössä usein ollaan tekemisissä henkilökohtaisten ja arkojen aiheiden kanssa, on sosiaalityöntekijän kyky sensitiivisyyteen ja empatiaan ensiarvoisen tärkeää. Kokemus kohdatuksi tulemisesta edellyttää sitä, ettei vaikeitakaan tunteita ohiteta. Kyky ilmaista häpeän tunnetta ja tulla sitä kautta kohdatuksi kokonaisvaltaisena persoonana näyttää olevan kaikille ihmisille keskeinen tekijä avun ja ratkaisujen löytymisen kannalta. Tunteen olemassaolon tiedostaminen, ilmaiseminen ja käsitteleminen on kaikkea ihmissuhteisiin perustuvaa apua yhdistävä tekijä. (Frost 2016, 440.) Se, että häpeää ei yksinkertaisesti ymmärretä johtaa usein kyvyttömyyteen tunnistaa ja nimetä häpeän kokemus. Tämä puolestaan johtaa usein ajatukseen tai tunteeseen siitä, että häpeän on siis oltava jotakin sisäistä, josta on oltava hiljaa ja pidettävä se salaisuutena. (Brown 2006, 49.)

Brown (2011, 356; ref. Frost 2016, 441) esittää, että kaikkien, jotka harjoittavat suhteissa tehtävää auttamistyötä, olisi ensin työskenneltävä oman häpeänsä kanssa ennen kuin voi eettisesti ja tehokkaasti tehdä häpeätyötä asiakkaiden kanssa. Oman häpeän tiedostaminen, sen syntymekanismien tunnistaminen ja kyky kohdata oma häpeä ovat edellytyksiä sille, että voi tunnistaa häpeän toisessa ihmisessä ja lähestyä sitä ammattitaitoisesti. Työntekijän oma kokemus siitä, kuinka voimakas ja nöyryyttävä tunne häpeä on, kuinka vaikea sitä on myöntää ja sanoa ääneen sekä kuinka eristävä tunne häpeä voi olla luo hyvän pohjan asiakastyölle. On tärkeää myös ymmärtää, miten eri ihmiset voivat kokea häpeää eri asioista. Esimerkiksi kokemukset köyhyydestä, ikä, sukupuoli ja epätasa-arvon kohtaaminen voivat vaikuttaa eri tavoin häpeän syntyyn ja sen ilmenemistapaan. (Frost 2016, 442.)

3.2 Marginaalissa elävien osallisuus

Osallisuudesta on puhuttu paljon viime vuosina. THL:n mukaan osallisuuden edistäminen on osa Suomen hallituksen ja Euroopan unionin tavoitteita. Osallisuutta edistämällä pyritään vähentämään

eriarvoisuutta. Osallisuutta on ensisijaisesti pyritty edistämään luomalla erilaisia osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. (THL 2019.) Osallistaminen voi kuitenkin olla melko keinotekoista ja näennäistä silloin, kun se on ihmisen ulkopuolelta tulevaa. Yksilön täytyy itse tunnista oma osallisuuden tarpeensa, jotta hän voi itse aktiivisesti toimia sen tyydyttämiseksi. Häpeä voi kuitenkin estää ihmistä tunnistamasta omaa osallisuuden tarvettaan. Voimakasta, kokonaisvaltaista häpeää tunteva ihminen saattaa ajatella, että hän ei ole edes osallisuuden arvoinen tai että muut ihmiset eivät koskaan voi hyväksyä häntä hänen huonommuutensa vuoksi. Häpeä myös saa ihmisen kyseenalaistamaan jopa oman olemassaolonsa oikeutuksen. (Uusitalo 2006, 110–111.)

Ihmisillä on perustavanlaatuinen tarve kokea kuuluvansa johonkin yhteisöön tai ryhmään. Yhteisöön kuulumisen kautta ihminen voi saada olemassaolollensa oikeutuksen. Ihmisillä on tarve kokea, että heidän olemassaolollensa on merkitystä muille ja että heidän toimintansa ja olemuksensa hyväksytään sellaisenaan. Kaikilla yhteisöillä on kuitenkin omia erilaisia sääntöjä ja näkemyksiä siitä, minkälainen toiminta ja oleminen on hyväksyttävää. Yksilön henkilökohtaisen hyvinvoinnin kannalta on haitallista, jos hän kokee, ettei yhteisö, johon hän kuuluu, hyväksy hänen toimintaansa. Vielä haitallisempaa on kuitenkin se, jos yhteisö pitää ihmisen persoonaa sopimattomana. Tällöin yhteisö ikään kuin riistää yksilöltä tämän oikeuden olemassaoloon. (Törrönen 2016, 52–53.) Ihmisen hyvinvointi perustuu tunnustetuksi ja hyväksytyksi tulemiselle (being recognised) kolmella tasolla. Yksilöllisellä tasolla ihminen tarvitsee huolenpitoa ja rakkautta. Toiseksi ihminen haluaa tulla tunnustetuksi suhteessa valtioon täysvaltaisena kansalaisena, jolla on mahdollisuus vaikuttaa päätösten tekoon. Kolmannella tasolla ihminen haluaa tulla hyväksytyksi henkilökohtaisten taitojensa ja ominaisuuksiensa perusteella siinä yhteisössä, johon hän kuuluu. (Honneth 1995; ref. Frost 2016, 433.) Ihmisillä on niin suuri tarve tulla hyväksytyksi, että hylätyksi tulemisen pelossa olemme valmiita esittämään jotakin muuta kuin mitä olemme, jos sillä tavalla tulemme hyväksytyksi.

Osallisuuteen ja osattomuuteen liittyy läheisesti marginaalin käsite. Anneli Pohjola (2016, 91) on kuvannut marginaalin olevan ”kokonaisuuteen kuuluva, mutta erikseen sen reunaan merkitsevä alue, joka erottaa tarkastelun keskipisteessä olevan ja sen ulkopuolelle jäävän tai jätettävän”. Marginaalisuus on läheistä sukua syrjäytymiselle, mutta toisin kuin syrjäytyminen, joka on kokonaisvaltaista ulkopuolelle jäämistä, marginaalisuus voi koskea myös vain yhtä ominaisuutta. Ihminen voi olla marginaalissa esimerkiksi etnisen taustansa vuoksi, mutta samalla osa valtavirtaa esimerkiksi työllisyytensä suhteen (Juhila 2006, 104). Marginaali kuitenkin rajaa ihmisiä osallisuuden ja yhteisöllisyyden ulkopuolelle tai sisäpuolelle. Se piirtää rajan normaalina ja hyväksyttynä pidetyn ja poikkeavan välille. Marginaalin raja voi liikkua kulttuuristen, asenteellisten

ja ideologisten ilmapiirien muuttumisen myötä. Usein se kuitenkin on melko pysyvä ja monet asenteet ovat niin syvällä kulttuurissamme, että vaikka yhteiskunta ja sen rakenteet muuttuvat ympärillämme, suhtautumisemme asioihin pysyy samana. On huomattavaa, että esimerkiksi köyhyyteen, työttömyyteen ja heikompiosaisuuteen yleensä liittyvät asenteet ja käsitteet ovat pysyneet samankaltaisina satoja vuosia. (Pohjola 2016, 92.)

Sosiaalityön asiakkaat ovat usein marginaalissa yhteiskunnan reunoilla. Marginaalissa eläviä ihmisiä valitettavan usein määritellään ”keskustasta” kohti. Yhteiskunnan reuna-alueilla eläminen aiheuttaa sen, että suurin osa ihmisistä ei juurikaan tiedä heistä mitään, jolloin heihin liitetään helposti ennakkoluuloja ja erilaisia oletuksia. Sanat, käytetyt käsitteet ja määritelmät luovat todellisuutta, ulkoapäin tulevat (negatiiviset) määrittelyt lisäävät häpeää ja stigmaa. (Pohjola 2016, 91.) Marginaalissa elävät ihmiset tulevat usein ohitetuiksi. Sen sijaan, että heidät kohdattaisiin täysivaltaisina kansalaisina ja vertaisina ihmisinä, heitä ei välttämättä kohdata ollenkaan vaan heihin liitetään ennalta ”tiedettyjä” ja oletettuja ominaisuuksia sekä stereotyyppioita, joiden perusteella heitä määritellään ihmisinä. Ohitetuksi tuleminen ei tarkoita vain sitä, että yksilöä katsotaan alaspäin tai hänen ajatellaan olevan vähempi arvioinen. Ohitetuksi tuleminen riistää yksilöltä mahdollisuuden tasavertaiseen kumppanuuteen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai sosiaalisessa elämässä ylipäänsä. (Fraser 2013, 176–177; ref. Frost 2016, 433.) Esimerkiksi työttömyyden vähentämiseen tarkoitettu aktiivimalli luo työttömistä kuvan passiivisina ihmisinä, joita täytyy patistella työhön ja työnhakuun rangaistuksien avulla. Kukapa haluaisi itselleen sellaisen leiman?

Ohitetuksi tuleminen johtaa sisäisiin vahinkoihin ihmisen syvimmissä olemuksessa (Frost 2016, 434). Kun ”keskusta” määrittelee marginaalin rajoja ja luokittelee marginaalissa eläviä ihmisiä, vahvistuvat toiseus ja ulkopuolisuus. Marginaalissa elävien ihmisten kokema häpeä on usein kokonaan ihmisen tavoittamattomissa, sillä sen alkuperä on hänen ympäristössään; yhteisössä, joka on leimannut hänet huonoksi, pahaksi, halvaksi tai mitättömäksi. Häpeästä tekee vaikeasti tavoitettavan myös se, että ihminen saattaa hävetä häpeäänsä ja siksi yrittää piilotella sitä. Tällöin riskinä on se, että häpeästä tulee osa ihmisen minuutta ja ihminen kokee olevansa kokonaisvaltaisesti ihmisenä riittämätön ja mitätön. (Uusitalo 2006, 112–116).

4 Tutkimuksen toteutus

4.1 Tutkimuskysymys ja tutkimusmenetelmä

Tutkimuksellani pyrin ensisijaisesti vastaamaan kysymykseen, *mitkä tekijät sosiaalityön asiakkuudessa tuottavat häpeää?* Olen kiinnostunut häpeästä sosiaalityössä nimenomaan asiakkaiden kokemuksena ja heidän näkökulmastaan.

Toteutan kandidaatintutkielmani laadullisena review -tutkimuksena eli kirjallisuuskatsauksena. Sen tavoitteena on tiivistä ja syntetisoida jo olemassa olevaa tutkimustietoa: tarjota ikään kuin yhteenveto tai yleiskatsaus tietystä aiheesta (Kallio 2006, 19–20). Fink (2005, 3; ref. Kallio 2006, 20) määrittelee review -tutkimuksen olevan systemaattinen, avoin ja toistettavissa oleva metodi, jonka tavoitteena on tunnistaa, arvioida ja synteettisesti yhdistellä kirjallisessa muodossa olemassa olevaa tutkijoiden ja ammatinharjoittajien tuottamaa aineistoa. Laadullisen review -tutkimuksen tarvetta on perusteltu sillä, että yhteiskuntatieteen ei ole tarkoituksenmukaista rakentua toisistaan erillään tuotetuista osista ja tiedosta vaan tarvitaan niiden välistä synteesiä. Tieteen palaset eivät kuitenkaan yhdisty toisiinsa itsekseen, joten tarvitaan tutkijaa tekemään se. (Kallio 2006, 19.) Yksinkertaisimmillaan laadullinen review -tutkimus perustuu siis aiemmin julkaistujen tutkimusten analyysiin ja sen pohjalta rakennettuun synteisiin.

Laadulliselle review -tutkimukselle ei ole yksiselitteisiä menetelmällisiä ohjeita vaan se perustuu pitkälti tutkijan omaehtoiseen tiedonprosessointiin ja oivalluksiin (Kallio 2006, 20). Karkeasti laadullinen review -tutkimus voidaan jakaa seuraaviin vaiheisiin: tutkimuskysymyksen määrittely, tiedonhaku metodien valitseminen ja käyttäminen aineiston kokoamiseksi, aineiston analyysi, aineiston synteesi ja tulosten raportointi (Crisp 2015, 287; Kallio 2006, 23). Analyysi- ja synteesisivaihe kytkeytyvä vahvasti toisiinsa ja ovat usein jopa päällekkäisiä. Olennaista laadullisessa review -tutkimuksessa onkin sen syklimäinen luonne: vaiheissa voidaan palata taaksepäin. Tutkija voi esimerkiksi vielä analyysivaiheessa palata taaksepäin ja muotoilla tutkimuskysymystään uudestaan. (Kallio 2006, 22–23.)

Laadullisen review -tutkimuksen luotettavuutta voidaan arvioida neljän avainkäsitteen avulla: systemaattisuus, avoimuus, kattavuus ja toistettavuus (Fink 2005, 17; ref. Kallio 2006, 25). Kallion (2006, 26) mukaan tutkijalla on käytännössä aina mahdollisuus ”tulosten sormeiluun”. Toisaalta myös silloin, kun tutkija pyrkii totuudellisuuteen ja objektiivisuuteen, on mahdollista, että hänen

(tiedostamattomat) ennakko-oletuksensa vaikuttavat siihen, miten hän analysoi tutkimusaineistoa ja kiinnittää huomiota tiettyihin näkökulmiin ja jättää toiset vähemmälle huomiolle. Omassa tutkimuksessani olen pyrkinyt objektiivisuuteen ja tietoisesti unohtamaan omat ennakko-oletukseni. Analysoin aineistoani aineistolähtöisesti.

4.2 Aineisto ja aineiston analyysimenetelmä

Laadullista review -tutkimusta tehdessä aineiston hakuun on kiinnitettävä erityistä huomiota, sillä tutkimuksen pohja luodaan aineistonhankintavaiheessa (Kallio 2006, 23). Tietokantojen erilaiset ominaisuudet, hakusanat ja hakufraasit voivat tuottaa vaikeuksia, jos niihin ei ole kunnolla perehtynyt. Kansainvälisistä tietokannoista hakuja tehdessä on erityisen tärkeää tuntea oman aiheensa englanninkieliset termit. (Koivisto & Haverinen 2006, 123.) On myös huomioitava, että samasta aiheesta käytetyt termit voivat vaihdella alueellisesti hyvinkin paljon (Crisp 2015, 288).

Oman aineiston etsimisen aloitin tekemällä tiedonhakuja suomalaisista Andor ja Finna tietokannoista sekä kansainvälisestä ProQuest (Social Services Abstracts) tietokannasta. Kokeilin myös kansainvälisiä Ebsco (Sociology Source Ultimate), ProQuest (Social Science Premium Collection) ja Ebsco (Academic Search Ultimate) tietokantoja, mutta niiden tulokset olivat joko samoja kuin aiempien tietokantojen tai artikkelit eivät olleet relevantteja oman aiheeni kannalta. Hakulausekkeissani yhdistelin avainsanojani monin eritavoin. Suomenkielisiä tuloksia löytyi parhaiten hakulausekkeella Sosiaalityö AND (häpeä OR stigma). Englanninkielisissä hauissa käytin termejä ”social work”, ”social assistance”, ”social services”, ”claiming benefits” sekä shame ja stigma*. Suomenkielisellä haulla löysin noin 10 artikkelia, jotka eivät olleet opinnäytetöitä. Englanninkielisillä hakulausekkeilla artikkeleita löytyi tuhansia. ProQuestissa rajasin hakua niin, että hakusanojeni oli löydyttävä artikkelin abstraktista, tämä vähensi tuloksia muutamaan sataan.

Kävin läpi tietokantojen hakutulokset tarkastelemalla artikkelien otsikoita ja abstrakteja. Jotta artikkelit tulivat valituksi tutkielmani aineistoon, niiden oli oltava vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita, englannin- tai suomenkielisiä, julkaisut 2000-luvulla sekä käsiteltävä häpeää ja sosiaalityön asiakkuutta. Sosiaalityö ja häpeä linkittyvät monesti mielenterveyteen ja sen haasteisiin, mutta rajasin pois ne mielenterveyttä ja häpeää käsittelevät artikkelit, jotka koskivat jotakin muuta hoitosuhdetta kuin sosiaalityön kontekstia. Aineistooni valikoitu lopulta kahdeksan artikkelia. Artikkeleista kaksi on suomenkielisiä ja loput englanninkielisiä. Aineiston artikkeleista noin puolet käsittelee rahallisia sosiaaliavustuksia ja niihin liittyvää stigmaa ja/tai häpeää. Muut artikkelit

käsittelevät esimerkiksi kodittomien nuorten kokemaa sosiaalista stigmaa ja häpeää, tuettuun asumiseen liittyvää häpeää sekä ihmisten käsityksiä sosiaaliavustuksista ja niiden käyttämisestä. Aineistoni tutkimuksista noin puolet perustuvat kvalitatiivisiin tutkimusmenetelmiin ja puolet kvantitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Kokosin artikkelit taulukkoon (Liite 1), josta käy ilmi jokaisen artikkelin keskeinen aihe, tutkimuksen toteutus konteksti, toteutus vuosi ja keskeiset tulokset. Lähdeluettelossa aineistoartikkelit on merkitty *-merkillä.

Aineiston varsinaisena analyysimenetelmänä käytän teemoittelua. En esittele aineistoni tutkimustuloksia sinänsä, vaan pyrin tuomaan esiin aineistosta nousseita teemoja, jotka vastaavat omaan tutkimuskysymykseeni. Teemoittelussa olennaista on ensin löytää ja sitten erotella tutkimusongelman kannalta olennaiset aiheet. Teemoittelun avulla aineistosta löydetty teemat pyritään pelkistämään ja esittämään tiiviissä muodossa. (Eskola & Suoranta 1998.) Aloitin oman analyysin tekoni yksinkertaisesti lukemalla aineistoni kokonaisuudessaan läpi, jotta hahmotan tutkimuskysymyksen kannalta keskeisimmät aiheet. Jo ensimmäisellä lukukerralla aineistosta oli havaittavissa toistuvia teemoja. Jatkoin aineistoni analyysiä lukemalla jokaisen artikkelin moneen kertaan läpi alleviivaten ja korostaen tutkimuskysymykseeni liittyviä aiheita. Luettuani aineistoartikkelit moneen kertaan läpi ryhmittelin ja yhdistelin esiin nousseita häpeää aiheuttavia tekijöitä laajempiin teemoihin. Häpeää aiheuttavia tekijöitä tarkastellessani huomasin, että monet niistä kietoutuvat tiivisti yhteen ja käsittävät samoja asioita hieman eri näkökulmista. Analyysi- ja synteesivaiheiden lopussa aineiston pohjalta oli muodostunut neljä selkeää pääteemaa, jotka vastasivat tutkimuskysymykseeni. Kaikki teemoja yhdisti asiakkuuteen ja köyhyyteen liitetyt negatiiviset stereotyyppit, jotka tekevät sosiaalityön asiakkuudesta häpeällistä. Lisäksi asiakkaiden riippuvuus muista ihmisistä, yksilön vastuun korostaminen sekä ohitetuksi tuleminen olivat tekijöitä, jotka nähtiin aiheuttavan häpeää sosiaaliavustuksien varassa eläville.

5 Tulokset: mitkä tekijät sosiaalityössä aiheuttavat häpeää

Artikkeleista keskeisimpänä tuloksena nousi esiin se, että sosiaaliavustuksien saamiseen ja sosiaalityöhön liittyvä häpeä kumpuaa ensisijaisesti yhteiskunnassa vallitsevista ideologioista. Uusliberalistinen ideologia korostaa yksilön vastuuta omasta elämästään. Tässä kontekstissa esimerkiksi köyhyys ja yhteiskunnan tuen varassa eläminen nähdään yksilön epäonnistumisena ja seurauksena huonoista valinnoista. Kaikki aineistosta nousseet häpeää tuottavat tekijät näyttävät kietoutuvan toisiinsa: yksilön vastuun korostaminen lisää asiakkuuteen liitettyjä negatiivisia stereotyyppioita, stereotyyppit puolestaan johtavat usein heikompiensaisten ohittamiseen ja ohittaminen

johtaa siihen, ettei marginaalissa eläviä heikompiosaisia oikeastaan tunneta, vaan heistä tehdään tulkintoja ennakko-oletusten ja stereotyyppien perusteella. Asiakkuuteen liitetyt stereotyypit esiintyivät kaikissa aineistoartikkeleissani häpeää tuottavana ja vahvistavana tekijänä.

5.1 Stereotyypit asiakkuudesta

Stereotyypit asiakkuudesta oli aineiston perusteella kenties suurin häpeää aiheuttava tekijä sosiaalityön asiakkuudessa ja sosiaaliavustuksien nostamisessa. Ne esiintyivät jossain muodossa kaikissa aineistoartikkeleissani. Kaikilla ihmisillä on jonkinlainen käsitys siitä, mitä sosiaaliavustuksien varassa eläminen tai sosiaalityön asiakkuus tarkoittaa. Harvalla on kuitenkin omaa kokemusta siitä, mitä se todellisuudessa on. Stereotyyppioita luodaan ja ylläpidetään esimerkiksi sosiaalisen median (Dobson & Knezevic 2017), poliittisten diskurssien (Baumberg 2015; Jun 2019), perinteisen median (Jun 2019), työntekijöiden asenteiden (Baumberg 2016; Blomberg ym. 2016; Eronen 2003; Reutter ym. 2009) sekä eronteon (Blomberg ym. 2016; Jeffrey & Barata 2017; Jun 2019) välityksellä. Stereotyyppien taustalla on oletus siitä, että kaikki sosiaaliavustustennostajat ovat samanlaisia ja nostavat avustuksia samoista syistä. ”Kaikki asiakkaat ovat laiskoja, heillä on päihdeongelmia ja he ovat huonoja rahankäyttäjiä” (Reutter ym. 2009).

Dobsonin ja Knezevicin (2017) toteuttamassa tutkimuksessa tutkittiin sitä, millaista kuvaa sosiaalinen media ja erityisesti meemit rakentavat sosiaaliavustuksien saajista. He löysivät aineistostaan viisi keskeistä teemaa. Meemeissä luotiin sosiaaliavustuksien saajista kuva petollisina, laiskoina ja ansaitsemattomina (undeserving) ihmisinä, joita täytyisi rankaista. Tällaiset meemit vahvistavat stereotyyppioita ja vahvistavat heikommassa asemassa elävien ihmisten kokemaa häpeää. Kaiken lisäksi heikoimmassa asemassa elävillä ei yleensä ole resursseja, joilla asettua vastustamaan näitä stereotyyppioita, mikä lisää osattomuuden tunnetta. Stereotyyppioihin perustuvat asenteet ja niiden merkitys heikommassa asemassa elävien kannalta korostui myös muissa aineistoissa. Asiakkaat myös pitävät itse yllä stereotyyppioita tehdessään eroa itsensä ja muiden asiakkaiden välille. Monet sosiaaliavustuksien saajat käyttivät eronteon coping-strategiaa lievittääkseen kokemaansa leimaamista ja häpeää (esim. Jun 2019, 3). Heille oli tärkeää tuoda esiin, että he eivät ole niin kuin muut sosiaaliavustuksien saajat. Tehdessään eroa itsen ja muiden asiakkaiden välille he kuitenkin lisäävät asiakkuuden stigmaa ja häpeää liittämällä muihin asiakkaisiin erilaisia negatiivisia piirteitä, kuten esimerkiksi vilpillisyyttä. (Blomberg ym. 2016.)

Aineistosta nousi yllättävästi esiin, että myös työntekijöillä oli asiakkaista tietynlaisia oletuksia ja jopa negatiivisia stereotypioita, jotka heijastuivat käytännön työhön ja asiakkaan kohtaamiseen. Tutkimuksessa (Blomberg ym. 2016), jossa mitattiin työntekijöiden käsityksiä toimeentulotukiasiakkuudesta, 20 % työntekijöistä oli sitä mieltä, että toimeentulotukea hakevat ihmiset ovat laiskoja. Huomion arvoista on kuitenkin se, että kun mielipidettä tarkastellaan ammattiryhmän mukaan niin, sosiaalityöntekijöistä vain 7 % uskoo asiakkaiden laiskuuteen ja Kelan käsittelijöistä 29 %. Tutkimuksen toteutuksen aikaan toimeentulotuen käsittely oli juuri siirtymässä kunnilta Kelalle. Samassa tutkimuksessa sekä tavallisista kansalaisista (mukaan lukien ne, joilla on kokemusta asiakkuudesta) että työntekijöistä yli 70 % ajatteli toimeentulotukiasiakkuuden olevan häpeällistä. Myös toisessa tutkimuksessa asiakkaat toivat esiin sitä, että työntekijät suhtautuvat heihin ”maailman roskasakkina tai rikollisina, jotka potentiaalisesti käyttävät systeemiä hyväkseen” (Reutter ym. 2009, 302). Tästä kertoo myös se, että Baumbergin (2016) kvantitatiiviseen kyselytutkimukseen vastanneista lähes 60 % oli sitä mieltä, että sosiaaliavustuksien nostajia ei kohdella kunnioitettavasti. Työntekijöiden asenteet osittain heijastelevat resurssien rajallisuutta. Ohjatakseen avustukset ja tuki niitä todella tarvitseville työntekijöiden on tehtävä rajanvetoa sen välillä, kuka todella tarvitsee ja ansaitsee tuen. Työntekijöiltä siis vaaditaan tietynlaista kriittistä suhtautumista asiakkaisiin ja vilpillisyyden mahdollisuuden tiedostamista. Asiakkailta on usein myös selontekovelvollisuus elämästään työntekijöille. Radikaaleimmin tämä tuli aineistossani esiin tutkimuksessa, jossa tutkittiin lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten kokemuksia tuetusta asumisesta (Jeffrey ym. 2017). Haastatteluissa naiset kuvasivat sitä, kuinka heidän täytyi vakuuttaa työntekijät siitä, että he todella tarvitsevat apua ja tukea tilanteessaan. Osa naisista koki joutuvansa uudelleen uhrin asemaan, kun he joutuivat yhä uudelleen ja uudelleen kertomaan työntekijöille kokemastaan lähisuhdeväkivallasta. Traumaattisista tapahtumista puhuminen ei ole helppoa tai yksinkertaista, mutta silti näiltä naisilta vaaditaan jatkuvasti todisteita siitä, että he todella tarvitsevat apua.

Yksinhuoltajaäitien häpeän kokemiseen vaikutti se, miten he kokivat, että heidän perheensä, ystävänsä ja muut ihmiset yhteisössä tulkitsivat heitä sosiaaliavustuksien saajana. Yksinhuoltajaäidit kokivat pääasiassa epäsuoraa stigmatisointia, mutta myös suoraa kritiikkiä kohdistettiin heihin. Epäsuorasti häpeää tuotti esimerkiksi se, kun yksinhuoltajaäidin oma äiti ilmaisi huoltaan tyttärensä heikosta rahatilanteesta ja ehdotti tälle töiden hakemista. (Jun 2019, 9.) Yksinhuoltajaäidit kokivat stigmatisoivaksi myös sen, miten heidän läheisensä arvostelivat muita sosiaaliavustuksien saajia negatiiviseen sävyyn. Yksinhuoltajaäitien haastatteluissa nousi esiin myös, miten yhteiskunta yleisesti suhtautuu negatiivisesti sosiaaliavustuksien nostajiin, ja heitä syytetään siitä, että he

hankkivat lapsen vai saadakseen sosiaaliavustuksia. (Jun 2019, 10). Asiakkaiden läheiset ehkä tiedostamattaan lisäävät sosiaaliavustuksilla elävän läheisensä häpeää liittämällä stereotyyppioita asiakkuuteen, vaikka he samanaikaisesti korostaisivat, että ”sinä et ole kuin ne muut”.

5.2 Riippuvuus muista ihmisistä

Aineistoni tutkimuksissa monet ihmiset kuvasivat sitä, kuinka raskaalta ja häpeälliseltä tuntuu olla jatkuvasti riippuvainen muista ihmisistä: ”Tunsin olevani taakka perheelleni. Minä olen aikuinen nainen, minun pitäisi jo kyetä elämään omaa elämäni” (Jun 2019, 8). Pärjäämisen kulttuuri ja yksilön vastuun korostaminen johtavat ajatukseen, että jos ei pysty itse elättämään itseään ja mahdollista perhettään on epäonnistunut ihmisenä. Marginaalissa elävä joutuu kohtaamaan häpeänsä yhä uudelleen ja uudelleen joutuessaan pyytämään apua muilta ihmisiltä. Harkinnanvaraisten sosiaaliavustuksien ja -palveluiden kohdalla marginaalissa elävien on myös pyrittävä vakuuttamaan työntekijät siitä, että he todella tarvitsevat apua ja tukea (Jun 2019; Reutter ym. 2009). Tiukka tarveharkintaisuus voi olla välttämätön keino kohdentaa resursseja tehokkaasti niitä eniten tarvitseville, mutta se myös luo vaatimuksia ja kriteerejä asiakkuudelle ja luokittelee ihmisiä tukea ansaitseviin ja ei-ansaitseviin (Blomberg ym. 2016). Rajan veto on kaikista karuinta, silloin kuin joudutaan päättämään, kuka apua tarvitsevista tarvitsee sitä eniten. Esimerkiksi lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten kriteerit päästä tuettuun asumiseen Kanadassa rajasivat avun piiristä sellaisiakin henkilöitä, jotka olisivat tarvinneet apua. Kriteerit eivät täytyneet, jos henkilö ei juuri sillä hetkellä asunut hyväksikäyttäjänsä kanssa tai heillä ei ollut tarpeeksi näyttöä siitä, että heitä käytetään hyväksi. (Reutter ym. 2009.) Tällainen tilanne voi lisätä asiakkaan kokemaa häpeää entisestään. Asiakas altistuu häpeän kokemiselle monelta eri tasolta: hyväksikäytetyksi joutuminen tuottaa häpeää, hyväksikäytetyksi tulemisesta puhuminen tuottaa häpeää, hylätyksi tuleminen työntekijöiden ja avun antajan taholta tuottaa häpeää ja myös palaaminen hyväksikäyttäjän luo avunhakemisen jälkeen voi olla erittäin häpeällistä. Yksilö on tilanteessa, jossa hän on riippuvainen muista ihmisistä saamatta kuitenkaan tarvitsemaansa apua.

Ratkaisuna siihen, että tuntee olevansa koko ajan taakkana muille, osa ihmisistä tarkoituksellisesti vetäytyi pois sosiaalisista kontakteistaan. Junin (2019, 10) tutkimuksessa eräs yksinhuoltaja äiti kertoi, että hän lakkasi itse ottamasta yhteyttä omaan isäänsä, koska aina tälle soittaessa isän ensimmäiset sanat olivat ”kuinka paljon [rahaa] tarvitset?” Monet myös jättäytyivät kaveripiirin ulkopuolelle, sen takia, ettei heillä ollut ”rahaa pitää hauskaa”. Monet myös häpesivät omaa elämäntilannettaan ja vetäytyivät sen vuoksi syrjään. (Jun 2019.) Sosiaaliavustuksilla eläminen

nähdään yksilön valintana ja seurauksena henkilökohtaisista huonoista valinnoista. Sosiaaliavustuksien maksaminen nähdään olevan taakkana yhteiskunnalle: ei pitäisi auttaa ihmisiä, jotka eivät halua auttaa itse itseään. Köyhyyden tai työttömyyden taustalla olevia rakenteellisia syitä ei nähdä. (Reutter ym. 2009.)

5.3 Yksilön vastuun korostaminen

Yhteiskunnalliset diskurssit ylläpitävät ja jopa luovat negatiivisia stereotyyppioita sosiaaliavustuksiin ja sosiaalityön asiakkuuteen liittyen. On väitetty, että jos sosiaaliavustuksien nostaminen ei olisi jossain määrin häpeällistä, se johtaisi nopeasti etuuksien vilpilliseen ylikäyttöön (Baumberg 2016). Häpeän voidaan siis nähdä olevan tarkoituksenmukainen osa sosiaaliavustuksia. Häpeä rangaistuksilla on kuitenkin historiassa ennenkin pyritty muovaamaan ihmisten käytöstä ja on todistettu, että häpäiseminen ja julkinen nöyryyttäminen ei saa aikaan haluttua muutosta (Lindman 2011, 124–125).

Toimeentulotuen tarveharkintaisuuden voidaan nähdä tuottavan kahtiajaon järjestelmän, jossa kansalaiset jaetaan joko asiakkaisiin tai maksajiin. Pohjoismainen sosiaaliturvajärjestelmä rakentuu perusoletukseen kaikkien osallistumisesta yhteisten etuuksien ja palveluiden rahoittamiseen työnteon kautta. Ne työikäiset ja työkykyiset ihmiset, jotka eivät syystä tai toisesta osallistu yhteisen hyvän rakentamiseen jäävät vääjäämättä järjestelmän luoman sosiaalisen kansalaisuuden määritelmän ulkopuolelle ja samalla muita koskevien sosiaalisten oikeuksien ulkopuolelle. (Blomberg ym. 2016.) Tästä näkökulmasta sosiaalityön asiakkaat ja sosiaaliavustuksien nostajat nähdään epäonnistuneina kansalaisina. Jos yksilöiden nähdään olevan vastuussa omasta köyhyydestään, ei heitä tarvitse erityisemmin huomioida. Köyhyydessä elävien kokemus siitä, etteivät hyväosaiset ihmiset välitä heidän tilanteestaan tai jopa kieltävät köyhyyden ongelman olemassaolon, voi kummuta yksinkertaisesti tietämättömydestä: he eivät tiedä, mitä köyhyydessä eläminen todella tarkoittaa. (Reutter ym. 2009).

Länsimaissa vallassa olevat uusliberalistiset arvot korostavat yksilön omaa vastuuta, jonka seurauksena esimerkiksi työttömyys ja köyhyys nähdään olevan yksilön omaa syytä (Baumberg 2016; Jun 2009). Moralisoivat diskurssit heijastuvat suoraan yleiseen julkiseen mielipiteeseen. Sosiaaliavustusten nostamisesta on tehty stigmatisoivaa esimerkiksi liittämällä se mediassa ja poliittisessa keskustelussa kerjäämisen (scrounging) diskurssiin (Baumberg 2016). UK:ssa on poliittisissa puheissa muun muassa syytetty yksinhuoltajaitejä perheiden hajoamisesta ja siitä, että

he ovat tehneet vastuuttoman valinnan tuottaa jälkeläisiä ja saattaneet omat lapsensa epäedulliseen asemaan sekä ovat syyllistyneet ylisukupolviseen köyhyyden siirtoon (Jun 2009). Köyhyyden uskotaan johtuvan yksilöiden laiskuudesta, mahdollisuuksien käyttämättä jättämisestä ja valinnasta elää helppoa elämää. Köyhyyteen jumiin jäämisen nähtiin johtuvan heikoista taloudenhallinta taidoista ja vastuuttomasta kuluttamisesta, päihdeongelmista ja uhkapelaamisongelmista. (Reutter ym. 2009.) Yksilöiden vastuuttaminen köyhyydestä johtaa siihen, ettei rakenteellisia syitä köyhyyden taustalla tutkita (Dobson & Knezevic 2017). Rakenteellisten syiden näkeminen huono-osaisuuden taustalla on puolestaan negatiivisesti yhteydessä individualistisiin ja huono-osaisia syyllistäviin mielipiteisiin (Blomberg ym. 2016). Kenties radikaaleinta yksilön vastuun korostamista on kodittomien nuorten syyttäminen omasta kodittomuudestaan. Nuorten ajatellaan olevan kodittomia omasta syystään, vaikka todellisuudessa he ovat saattaneet paeta väkivaltaista kotia ja vanhempien hallitsematonta päihteiden käyttöä tai heidät on heitetty ulos omasta kodistaan vanhempien toimesta. (Kidd 2006.)

Joskus jopa läheiset suoraan tuomitsevat sosiaaliavustuksilla elävän ja korostavat sitä, että heidän pitäisi ottaa vastuu omasta elämästään: ”Olen kyllästynyt tukemaan sinun kaltaisasi sosiaaliavustuksilla eläviä. Kyllästynyt tukemaan sinun lapsiasi. Sinä hankit omat lapsesi, joten sinä kasvatat heidät. Miksi minun pitäisi käydä töissä maksaakseni sosiaaliturvamaksuja, joilla pidetään huolta sinusta ja lapsistasi? Minun täytyy tehdä töitä elääkseni. Mikset sinä voi tehdä töitä?” (Reutter ym. 2009, 301).

5.4 Näkymättömyys ja ohitetuksi tuleminen

Bourdieu (2000, 237; ref. Törrönen 2016, 14) mukaan ihmisille on ensiarvoisen tärkeää, että hän on olemassa muille. Ihmisen hyvinvointi perustuu tunnustetuksi ja hyväksytyksi tulemiselle (Frost 2016, 433). Vaikeat kokemukset kuten pitkäaikaistyöttömyys, taloudelliset vaikeudet, päihdeongelmat tai mielenterveysongelmat kasvattavat usein tunnetta sosiaalisesta sivuuttamisesta (Törrönen 2016, 53). Aineistossa näkymättömyys ja ohitetuksi tuleminen tapahtui niin työntekijöiden kuin muiden ihmisten toimesta. Eronen (2003, 15) toteaa: ”Sivuuttaminen tekee arvottoman häpeästä kaikkien nähtävillä olevaa, jotakin mikä tiedetään kysymättä.” Sivuttaminen siis edellyttää näkemistä. Asiakkaan häpeän tunteen ohittamiseen ja sivuuttamiseen voi liittyä yritys suojella hänen kasvojaan. Häpeän tunne on niin arka, kipeä ja häpeällinen tunne, että työntekijän voi olla vaikea kohdata se joutumatta itse kokemaan häpeää. On helpompi ohittaa häpeä, niin kumpikaan osapuoli ei joudu kohtaamaan tuota kipeää tunnetta. Mutta kuten jo aikaisemmin tutkielmassani olen todennut, häpeän

tunteesta pääsee eroon vain kohtaamalla tunne ja puhumalla siitä. Häpeän ohittaminen vain vahvistaa häpeän tunnetta.

Näkymättömyys ja ohitetuksi tuleminen kietoutuvat tiukasti ennako-oletuksiin ja stereotyyppioihin ihmisistä. Sosiaalityössä on riskinä, että asiakkaista tehdään aikaisempiin kokemuksiin perustuvia oletuksia niin, että todellinen ihminen asiakkuuden takana jää huomaamatta: ”Sain lukea lastensuojeluvirastossa elämäni tarkkailupaperit ja kauhistuin, miten viranomaiset tunsivat minut niin hyvin, että luulin lukevani jonkun toisen lapsen papereita.” Orpo raukka -55. (Eronen 2003, 15.) Näkymättömyys ja ohitetuksi tuleminen voivat näyttäytyä myös suorana mielipiteen kysymättä jättämisenä. Se voi olla tietoista tai vahingossa tapahtuvaa, mutta kumpikin on aivan yhtä vahingollista asiakkaan kannalta. Eronen (2003) keräämissä sijoitustarinoissa tämä näkyi kertomuksessa, jossa nimimerkki Orpo raukka -55 kirjoittaa: ”Kun taas olin rappukäytävissä tai tutkinta-asemalla öitä, kiinnitti virkavalta minuun huomiota ja jouduin koulukotiin. Minulta ei silloin kysytty, mitä haluaisin. Jos nyt yleensä koskaan kysyttiin.” Näistä kokemuksistaan kirjoittaessaan kirjoittaja on 44-vuotias, joten kyseisistä tapahtumista on kulunut jo vuosia, vuosikymmeniä. Kuitenkin kirjoittajalla on edelleen voimakas kokemus siitä, ettei hänen mielipidettään koskaan kysytty. Mielestäni tämä korostaa sitä, kuinka tuhoavia vaikutuksia ohittamisella voi olla.

Ohittamista tapahtuu myös muiden ihmisten taholta. Muut ihmiset ohittavat sosiaalietuuksien varassa eläviä, eivätkä näe heitä vertaisina ihmisinä. Esimerkiksi Junin (2019) tutkimuksessa kävi ilmi, että vanhempien ja lasten leikkiryhmissä työssäkäyvät vanhemmat eivät sosialisoineet millään tasolla työttömien kotiäitien kanssa. Sosiaaliavustuksia saavat ihmiset kokevat, että hyväosaiset ihmiset eivät myönnä köyhyyden ongelman olemassaoloa vaan esimerkiksi toimeentulotuella eläminen nähdään ”helppona vaihtoehtona” työssä käymiselle. Stereotyyppiat maalaavat sosiaalityön asiakkaista ja sosiaalietuuksien nostajista kuvan laiskoina ihmisinä, joilla on päihdeongelmia ja joiden ongelmat ovat seurausta vain huonoista valinnoista. Jos heikompiosaisuus on vain yksilöstä johtuvaa, heidät voi jättää huomiotta ja heitä on turha yrittää auttaa. (Reutter ym. 2009.) Jos ei ole kokenut köyhyydessä elämistä, ei voi tietää mitä se todellisuudessa on.

6 Johtopäätökset ja pohdintaa

Tässä kandidaatintutkielmassa olen pyrkinyt selvittämään, mitkä tekijät sosiaalityön asiakkuudessa tuottavat häpeää. Käsittelin myös tunteita sosiaalityön kontekstissa ja sitä, miten tunteiden – erityisesti häpeän tunteen – ohittaminen voi vaikuttaa asiakkaan hyvinvointiin ja kokemukseen

auttamissuhteen laadusta. Tavoitteenani on ollut lisätä tietoisuutta näistä tekijöistä, jotta käytännön sosiaalityössä voitaisi toimia aktiivisesti häpeän kahleiden purkajina. Häpeästä ja sitä aiheuttavista tekijöistä puhuminen on vaikeaa niin sosiaalityöntekijöille kuin asiakkaillekin sen perustavanlaatuisuuden ja ihmisen syvimpään olemukseen kohdistumisen vuoksi. Häpeä ei kuitenkaan vähene siitä vaikenemalla. Häpeän tunteen piilottaminen vain lisää häpeän kokemusta. Häpeästä voi päästä irti vain kohtaamalla tunne ja puhumalla sitä aiheuttavista tekijöistä.

Aineiston analysoinnin perusteella sosiaalityö ja sen asiakkuus mielletään häpeälliseksi, mutta syyt häpeän taustalla kumpuavat usein yhteiskunnassa vallitsevista ideologioista, ihmiskäsityksestä ja siitä, ettei heikompiosaisia tunneta ihmisinä vaan heistä tehdään tulkintoja stereotypioihin perustuen. Esimerkiksi nyt vallalla oleva uusliberalismi korostaa yksilön vastuuta ja köyhyys nähdään seurauksena yksilön epäonnistumisesta ja väärin valintojen tekemisestä. Löysin aineistosta neljä pääteemaa, jotka kiteyttävät häpeää tuottavat tekijät sosiaalityössä: stereotypiat asiakkuudesta, asiakkaiden riippuvuus muista ihmisistä, yksilön vastuun korostaminen sekä ohitetuksi tuleminen. Sosiaalityöllä voidaan joko olla vahvistamassa tai lieventämässä sosiaalityön asiakkaiden kokemaa häpeää. Kaikki häpeää tuottavat tekijät kietoutuvat vahvasti toisiinsa: asiakkuuteen liitetyt stereotypiat johtavat usein marginaalissa elävien ohittamiseen ja ohittaminen puolestaan edelleen vahvistaa stereotypioita ja ennakko-oletuksia. Huomattavaa on, että myös sosiaalityöntekijät liittävät asiakkuuteen ennakko-oletuksia ja määrittelevät asiakkaita aiempien kokemusten perusteella ja näin mahdollisesti lisäävät asiakkaiden häpeää.

Ihmisellä on perustavanlaatuinen tarve tulla nähdyksi ja kohdatuksi juuri sellaisena kuin he ovat. Ihmiset tarvitsevat kokemusta siitä, että heidän olemassaolollaan on merkitystä muille. Häpeä eristää ihmisen. Häpeävä ihminen pelkää, ettei häntä hyväksyttäisi, jos muut todella tietäisivät, minkälainen on. Niinpä häpeävä ihminen piilottaa itsensä tai sen ominaisuuden, jota häpeää, eikä altista itseään hylätyksi tulemiselle. Samalla ihminen kuitenkin myös riistää itseltään mahdollisuuden tulla hyväksytyksi ja nähdyksi juuri sellaisena ainutlaatuisena olentona, joka hän on. Ihmisen hyvinvointi perustuu tunnustetuksi ja hyväksytyksi tulemiselle. Mitä tapahtuu yksilön hyvinvoinnille, kun hän tietoisesti tai tiedostamatta jää koko muun yhteiskunnan ulkopuolelle eikä saa kokea olevansa hyväksytty?

Sosiaalityö perustuu vuorovaikutusosaamiseen ja empatiaan. Kuitenkin sosiaalityön teorioissa tunteita ja niiden kohtaamista käsitellään erittäin vähän, jos ollenkaan. On eriäviä mielipiteitä siitä, kuuluvatko tunteet ja niiden käsittely sosiaalityöhön vai eivät. Missä menee tunnetyön ja terapiatyön

raja? Tunteet ovat perustavanlaatuinen osa ihmistä, joten niiden ohittamiselle suhteille perustuvassa auttamistyössä on oltava painavat perusteet. Tunteiden ohittaminen pitää sisällään myös häpeän ohittamisen ja samalla estää kohtaamasta ihmistä kokonaisvaltaisena olentona. Asiakastyössä ollaan usein tekemisissä todella henkilökohtaisten ja arkojen aiheiden kanssa, joten sosiaalityöntekijän kyky sensitiiviseen tunteiden kohtaamiseen ja empatiaan ovat ensiarvoisen tärkeitä. Omalla toiminnallaan sosiaalityöntekijä voi osoittaa tunteiden olevan sallittuja, jopa tärkeitä työkaluja. Kyky ilmaista häpeän tunnetta on keskeinen tekijä avun ja ratkaisujen löytymisen kannalta. Sosiaalityön tehtävä on liittää marginaalissa elävät takaisin osaksi yhteiskuntaa. Tämä edellyttää asiakkaiden kokonaisvaltaista kohtaamista. Tunteiden tunnistaminen ja kohtaaminen on keskeistä vuorovaikutukselle perustuvassa ihmissuhdetyössä, mutta se voi olla vaikeaa ilman harjoittelua. Sosiaalityöntekijän on osattava kohdata omat tunteensa sekä oma häpeänsä ennen kuin hän voi ammattitaitoisesti kohdata myös asiakkaan tunteet. Tämän perusteella sosiaalityön käytännön työmenetelmiin ja sosiaalityön koulutukseen tulisi lisätä tunnetaitojen käyttöä ja esimerkiksi tunnepuheen kuuntelua.

Häpeää on kaikkialla, eikä kukaan meistä vältty kokemasta sitä. Merkittävää on, miten häpeän tunnetta käsitellään, jottei siitä tulisi koko elämää kahlitsevaa.

Lähteet

- *Baumberg, Ben (2016) The stigma of claiming benefits: a quantitative study. *Journal of Social Policy* 45(2), 181–199.
- *Blomberg, Helena & Kallio, Johanna & Kroll, Christian (2016) Häpeää ja laiskuutta. Asiakkaiden, muiden kansalaisten sekä katutason työntekijäryhmien käsitykset toimeentulotukiasiakkuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka* 81(3), 301–312.
- Bourdieu, Pierre (2000) *Pascalian Meditations*. Käänt. Richard Nice. Stanford: Stanford University Press. (ranskankieilinen alkuteos: *Méditations pascaliennes* 1997).
- Brown, Brené & Hernandez, Virginia R. & Villarreal, Yolanda (2011) Connections: A 12-session psychoeducational shame resilience curriculum. Teoksessa Ronda L. Dearing, June P. Tangney (toim.) *Shame in therapy hour*. Washington DC: American Psychological Association, 335–371.
- Brown, Brené (2006) Shame resilience theory: a grounded theory study on women and shame. *Families in Society: The journal of contemporary social services* 87(1), 43–52.
- Brown, Brené (2018) *Dare to lead: Brave work, tough conversations, whole hearts*. New York: Random House.
- Crisp, Beth R. (2015) Systematic reviews: A social work perspective. *Australian social work* 68(3), 284–295.
- *Dobson, Kathy & Irena Knezevic (2017) ‘Liking and Sharing’ the Stigmatization of Poverty and Social Welfare: Representations of Poverty and Welfare through Internet Memes on Social Media. *TripleC* 15(2), 777–795.
- *Eronen, Tuija (2004) ”Suhteissa oloa”. Lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerrat häpeän kuvastajina. *Sosiaalityön lisensiaatin tutkielma*.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Fink, Arlene (2005) *Conducting research literature reviews: from paper to the internet*. Thousand Oaks: Sage.
- Forsberg, Hannele (2006) Tunteet työssä – esimerkkinä sosiaalityönä tehtävä ihmissuhdetyö. Teoksessa Kaarina Määttä (toim.) *Tunteiden rakkaus ja rikkaus: avaimia tunteiden tulkintaan*. Helsinki: Finn Lectura, 27–44.
- Fraser, Nancy (2013) *The fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. London: Verso.
- Frost, Liz (2016) Exploring the concepts of recognition and shame for social work. *Journal of social work practice* 30(4), 431–446.
- Honneth, Axel (1995) *The struggle for recognition: the moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity.

- Hänninen, Katja & Poikela, Ritva (2016) Toimintalähtöinen, dialoginen ja kohtaava vuorovaikutus. Teoksessa Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara, Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 148–164.
- *Jeffery, Nicole K. & Barata, Paula C. (2017) When social assistance reproduces social inequality: intimate partner violence survivors' adverse experiences with subsidized housing. *Housing Studies* 32(7), 912–930.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- *Jun, Miyang (2019) Stigma and shame attached to claiming social assistance benefits: understanding the detrimental impact on UK lone mothers' social relationships. *Journal of Family Studies*. <https://doi.org/10.1080/13229400.2019.1689840>.
- Kainulainen, Siru & Parente-Čapková, Viola (2011) Häpeän latautunut toiminta. Esipuhe. Teoksessa Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková (toim.) Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä. Turku: Utukirjat, 6–23.
- Kallio, Tomi J. (2006) Laadullinen review -tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. *Hallinnon tutkimus* 25(2), 18–28.
- Karisto, Antti (2016) Hyvinvointi ja vastavuoroisuus. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara, Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 25–38.
- *Kidd, Sean A. (2007) Youth Homelessness and Social Stigma. *Journal of Youth and Adolescence* 36(3), 291–299.
- Koivisto, Juha & Haverinen, Riitta (2006) Systemaattiset tutkimuskatsaukset vaikuttavuuden arvioinnin välineenä sosiaalialalla. *Hallinnon tutkimus* 25(3), 108–126.
- Lindman, Satu (2011) Häpeää kunnian takia. Varhaismoderneista rangaistuksista ja moraalista. Teoksessa Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková (toim.) Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä. Turku: Utukirjat, 107–131.
- Malinen, Ben (2005) Häpeän monet kasvot. Helsinki: Kirjapaja.
- Malinen, Ben (2010) Elämää kahlitseva häpeä. Helsinki: Kirjapaja.
- Oinas, Elina (2011) Häpeä, arki ja ruumiillisuus. Teoksessa Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková (toim.) Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä. Turku: Utukirjat, 151–180.
- Pohjola, Anneli (2016) Sosiaalityön vastuu heikompaan asemaan joutuneista. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara, Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 87–96.
- *Reutter, Linda I. & Stewart, Miriam J. & Veenstra, Gerry & Love, Rhonda & Raphael, Dennis & Makwarimba, Edward (2009) "Who do they think we are, anyway?": Perceptions of and responses to poverty stigma. *Qualitative Health Research* 19(3), 297–311.

THL (2019) Osallisuus. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/hyvinvointi/osallisuus> Viitattu 20.3.2021.

Törrönen, Maritta (2016) Vastavuoroisuuden yhteisöllinen luonne. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara, Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 39–56.

Uusitalo, Tuula (2006) Kielletyt tunteet. Teoksessa Kaarina Määttä (toim.) Tunteiden rakkaus ja rikkaus: avaimia tunteiden tulkintaan. Helsinki: Finn Lectura, 108–130.

Liite 1

Artikkeli	Kohdema(t)	Tutkimusmenetelmä ja aineisto	Keskeisiä tuloksia
Blomberg, Helena & Kallio, Johanna & Kroll, Christian (2016) Häpeää ja laiskuutta. Asiakkaiden, muden kansalaisten sekä katutason työntekijäryhmien käsitykset toimeentulokiasiakkuudesta. Yhteiskuntapolitiikka 81(3), 301–312.	Suomi	Kaksi kyselytutkimusta: 1. Sähköinen kysely työntekijöille. Satunnaisotoksella valituille Kelan käsittelijöille (vastausprosentti 60, n=887) ja kokonaisotos Talentiaan kuuluvista kuntien sosiaalityöntekijöistä (vastausprosentti 33, n=530). 2. Valtakunnallinen WEBE-kyselyaineisto. Otos 2000 suomenkielistä kantasuomalaista (vastausprosentti 38, n=1883).	Toimeentulotuen asiakkaiden mielipiteet eivät juuri poikkea muista kansalaisista. Häpeä liittävät asiakkuuteen 71 % kaikista vastaajista. 36 % kaikista vastaajista ajattelevat toimeentulokiasiakkaiden olevan laiskoja.
Dobson, Kathy & Irena Knezevic (2017 'Liking and Sharing' the Stigmatization of Poverty and Social Welfare: Representations of Poverty and Welfare through Internet Memes on Social Media. TripleC 15(2), 777–795.	Kanada	Kriittinen diskurssi analyysi 59 meemistä, jotka käsittelevät sosiaaliavustuksia ja sen asiakkaita.	Meemit ja internet ylläpitävät ja uusintavat kuvaa sosiaalietuuksien saajista petollisina, laiskoina, alempiarvoisina ihmisinä, joita pitää rankaista heidän vääristä valinnoistaan (köyhyyteen päätymisestä). Köyhyys esitetään meemeissä yksilön epäonnistumisen tuloksena.
Eronen, Tuija (2004) ”Suhteissa oloa”. Lastensuojelun asiakkaiden omaelämäkerrat häpeän kuvastajina.	Suomi	Aineistona lastensuojelun asiakkuudessa ja kodin ulkopuolella sijoitettuna olleiden omaelämäkerrat (n=24). Kirjoittajien ikä kirjoitushetkellä 12–75 vuotta.	Häpeä ei yksioikoisesti liity siihen, että on joutunut kasvamaan lastenkodissa tai sijaisperheessä. Toisilla sosiaalityön asiakkuus ja kotoa pois pääseminen ovat jopa vähentäneet häpeää. Häpeän tunteen taustalla näyttäsi olevan näkymättömyyden ja ohitetuksi tulemisen tunteita.
Kidd, Sean A. (2007) Youth Homelessness and Social Stigma. Journal of youth and adolescence 36(3), 291–299.	Yhdysvallat	Kasvokkain toteutettu kyselytutkimus kaduilla asuville alle 24-vuotiaalle nuorille (n=208).	Kodittomien nuorten kokema stigma vaikuttaa merkittäväällä tavalla heidän mielenterveyteensä ja itsemurhariskiinkin.

Jun, Miyang (2019) Stigma and shame attached to claiming social assistance benefits: understanding the detrimental impact on UK lone mothers' social relationships. <i>Journal of family studies</i> . Published online 11.11.19 https://doi.org/10.1080/13229400.2019.1689840	Iso-Britannia	Haastattelututkimus yli 23-vuotiaille yksinhuoltajaäideille, joilla oli ainakin yksi alle 6-vuotias lapsi.	Sosiaalietuuksien nostamiseen liittyvä stigma vaarantaa yksinhuoltajaäitien sosiaaliset suhteet.
Baumberg, Ben (2016) The stigma of claiming benefits: a quantitative study. <i>Journal of social policy</i> 45(2), 181-199.	Iso-Britannia	Kasvokkain toteutettu kansallinen kyselytutkimus. (n=2601, joista 1123 sosiaalietuuksien saajia.	Sosiaalietuuksien saajat raportoivat vähemmän henkilökohtaista stigmaa etuuksiin liittyen kuin muut.
Reutter, Linda I. & Stewart, Miriam J. & Veenstra, Gerry & Love, Rhonda & Raphael, Dennis & Makwarimba, Edward (2009) "Who do they think we are, anyway?": Perceptions of and responses to poverty stigma. <i>Qualitative health research</i> 19(3), 297-311.	Kanada	Puolistrukturoitu yksilöhaastattelu (n=59) ja ryhmähaastatteluja (n=34). Haastattelun kohteena matalapalkkaiset.	Stigmalla on merkittävä rooli ulkopuolelle jättämisessä moraalisisella, taloudellisella ja suhteiden tasolla. Sosiaali- ja terveysaloilla työskentelevillä on tärkeä rooli syrjinnän kohtaamisessa.
Jeffery, Nicole K. & Barata, Paula C. (2017) When social assistance reproduces social inequality: intimate partner violence survivors' adverse experiences with subsidized housing. <i>Housing studies</i> 32(7), 912-930.	Kanada	Haastattelututkimus lähisuhdeväkivaltaa kokeneille naisille, jotka asuvat tuetusti (n=10).	Tuettuun asumiseen liittyy stigmaa ja pelkoa leimatuksi tulemisesta.